

Список использованной литературы

1. Семенко И. Е. (2022). Корпоративная социальная ответственность и бизнес-этика компании. Экономические науки: актуальные вопросы теории и практики. Сборник статей V Международной научно-практической конференции. Пенза, 2022
2. Чжан Ц., Недоспасова О.П. (2023). Корпоративная экологическая ответственность: эволюция и тенденции развития. Вестник Томского государственного университета. Экономика, (64), 134-150. doi: 10.17223/19988648/64/10
3. Qin Y., Harrison J., Chen L. A (2019) A framework for the practice of corporate environmental responsibility in China // Journal of Cleaner Production. 2019. Vol. 235. P. 426–452.
4. Всемирный Банк (2022). Казахстан - Страновой Доклад о Климате и Развитии (Russian). Washington, D.C. World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099840011092230742> дата обращения 10.04.2025 г.)
5. Моттаева А.Б. (2024). Трансформация современной модели «низкоуглеродной» экономики // E-Management. №2. - стр 16-28
6. Бектурганова М.С. (2019). Приоритеты и экономические механизмы перехода к низкоуглеродному развитию нефтегазового сектора Казахстана. Диссертация на соискание степени доктора философии PhD. Казахский Национальный Университет им.Аль-Фараби, Алматы
7. Московские новости (19.04.2021). Топливных гигантов обвинили в обмане с помощью гринвошинга. Как в разных странах борются с «озеленением» загрязняющей промышленности. <https://www.mn.ru/smart/toplivnyh-gigantov-obvinili-v-obmane-s-pomoshhyu-grinvoshinga-kak-v-raznyh-stranah-boryutsya-s-ozeleneniem-zagryaznyayushhej-promyshlennosti> (дата обращения 20.04.2025)
8. The Guardian (8.07.2015). Exxon knew of climate change. <https://www.theguardian.com/environment/2015/jul/08/exxon-climate-change-1981-climate-denier-funding> (дата обращения 20.04.2025 г.)
9. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года № 121 «Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года»
10. АО НК «КазМунайГаз» (2024). Программа низкоуглеродного развития АО НК «КазМунайГаз» до 2060 года. https://www.kmg.kz/upload/iblock/bef/j2mi9ld1667su8dxitg3583q27570w8r/%D0%9F%D0%9D%D0%A3%D0%A0_2060_%20RU%20-%20FINAL.Pdf (дата обращения 20.04.2025 г.).

ЭОЖ 17:2-42(560)

АНАДОЛЫДА ЯСАУИ ІЛІМІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ҮНДЕСТІГІ

Шимшек Хаджы Ахмет, Кастамону университеті, философия бөлімі, Кастамону, Түркия Республикасы

Қожа Ахмет Ясауи ілімі түркілік сопылық дәстүрдің негізін қалаушы рухани мектеп ретінде ислам өркениетінің дамуына айрықша ықпал етті. Оның дүниетанымдық қағидалары түркі халықтарының мәдениетімен үйлесе отырып, кейіннен Анадолы сопылық ойының қалыптасуына негіз болды. Ясауи ілімінің ерекшелігі – исламдық руханиятты қарапайым халыққа түсінікті тілде жеткізуінде еді [1]. Бұл ілім кейінгі ғасырларда Анадолы ойшылдарының шығармашылығымен астасып, сопылықтың ортақ философиялық арнасын қалыптастырды.

Ясауи хикметтері исламдық онтология мен антропологияны халықтық дүниетаныммен тоғыстырды. Оның ойынша, адам болмысының мәні Алланы тануда, жүректі тазартуда және нәпсіні жеңуде жатыр [2]. Ясауи үшін сопылық тек діни тәжірибе емес, сонымен бірге әлеуметтік әділеттілікті орнықтыратын рухани негіз еді. Жомарттық, кішіпейілділік, бауырмалдық секілді қасиеттер қоғамның бірлігін нығайтатын құндылық ретінде қарастырылды [3]. Осы негіз Ясауидің шаригат–тарикат–хақиқат–мағрифат сатыларын кісілікті кемелдендірудің біртұтас процесі ретінде ұсынуына саяды; дәл осы көпдеңгейлі құрылым кейінгі Анадолы сопылық мектебінде адам болмысының терең қабаттарын ашатын әдіснамаға айналды [7, 9].

Анадолыға келген түркі сопылары Ясауи дәстүрінің ықпалымен исламның рухани мәнін жергілікті мәдениетпен ұштастырды. Бұл үрдіс әсіресе Юнус Әмре, Хаджи Бекташ Вели және Жәлел ад-Дин Румидің дүниетанымынан байқалды. Юнус Әмренің Аллаға деген сүйіспеншілікті адамның кемелдену жолы ретінде түсіндіруі Ясауидің жүрек тазалығы арқылы Хаққа жету қағидасымен үндеседі [5, 10]. Румидің ғаламдық махаббат философиясы мен адамның өзін-өзі тану идеясы Ясауи ілімінің рухани негіздерімен сабақтас; Румидегі «махаббат – болмыстың мәні» тезисі Ясауидегі «ғашықтық арқылы fanā' және baqā' тәжірибесіне өтудің» антропологиялық тұжырымымен тоғысады [6, 12]. Ал Бекташилік дәстүрдегі әлеуметтік теңдік пен халыққа жақындық ұстанымдары Ясауидің «халыққа қызмет ету – Аллаға қызмет ету» қағидатымен байланысып, тарикаттың әлеуметтік этикасын қалыптастырды [4, 9].

Ясауи дәстүрі Анадолыға тек мәтіндік ықпал арқылы емес, рiг–мүрид тізбегімен жалғасқан рухани шежіре арқылы тарады. Дәруіштердің көш-қоны, ханака-теккелердің желісі, зікір мен хикмет поэзиясының ортақ тілі бұл ықпалды институционал деңгейде бекітті. Хикметтердегі түркілік тіл мен бейнелілік Анадолы сопылық поэзиясында қарапайымдылық пен жүрекке жақын интонацияға негіз болды; Юнус Әмре поэзиясындағы «тілдің тазалығы» мен «ақылдың қарапайымдылығы» Ясауи сөз өрнегіндегі халықтық интонациямен рухтас келеді [5, 1]. Текке тұрмысындағы қонақжайлылық, асар мен имарет дәстүрлері Ясауи ұсынған қайырымдылық этикасының Анадолыда қоғамдық институттар арқылы орнығуына жағдай жасады [8, 11].

Бұл үндестіктің философиялық мәні сопылық антропология мен этикада айқын көрінеді. Ясауи де, Анадолы сопылық ойшылдары да адамның рухани жетілуін ең жоғарғы мақсат деп санады. Нәпсіден арылып, жүрек тазалығына жету – адамның мәнін ашатын басты жол. Мұндай таным қоғамды әділеттілік пен өзара көмекке жетелейтін рухани іргетасқа айналды. Анадолы сопылығында «ішкі жүрек айнасы» туралы ілім де Ясауидегі «көңіл айнасының тазаруы» ұғымымен астасады; адам өз-өзін тану арқылы Хаққа жақындайды, ал махаббат бұл танымның қозғаушы күші ретінде қабылданады [6, 12]. Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойының үндестігі түркілік ислам философиясын біртұтас рухани жүйе ретінде танытады.

Ясауи дәстүрінің ең қуатты тұсы – тәжірибе мен сөздің, яғни зікір, сама және поэзияның біртұтастығы. Хикмет – тек назиралық өлең емес, практикалық-рухани жолсапардың картасы. Анадолы кеңістігінде *Месневи* мен *ilahu* дәстүрі осы тәжірибелік бірлікті эстетикалық биікке көтеріп, тыңдаушыны рухани трансформацияға жетелейтін «эмбодиментке» айналдырады. Сопылықта сөз – feyz жеткізудің құралы; сондықтан Ясауи дәстүріндегі жүрек тылсымын оятатын қарапайым тіл Румидегі символдық тереңдікпен және Юнус Әмредегі ықшам леппен бірігіп, ортақ феноменологиялық өріс құрады [6, 5, 12].

Бекташилік пен Мәулевийа тәрізді құрылымдарда рухани тәрбие қоғамдық жауапкершілікпен ұштасады. Чиле, халвет, қызмет сияқты тәжірибелер бір жағынан менмендікті еңсерсе, екінші жағынан қоғамға пайдалы істер арқылы «ұжымдық кәмал» идеясын жүзеге асырады. Бұл ахлақтық бағдар Анадолы қалалары мен ауылдарында имарет, дарүлмискин, керуенсарай тәрізді қайырымдылық инфрақұрылымын қалыптастырды; мұнда руханият қоғамдық игілікпен өлшенді [4, 8, 11].

Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойының үндестігі тек рухани-этикалық деңгейде ғана емес, саяси және әлеуметтік тарихта да өзіндік рөл атқарды. XIII–XIV ғасырларда Анадолы жерінде қалыптасқан сопылық қауымдар халық пен билік арасындағы байланыста дәнекерлік қызмет атқарды. Сопылардың уағыздары қарапайым халыққа үміт пен рухани күш берсе, билеушілер олардың ықпалын пайдаланып, қоғамда бірлік пен тұрақтылық орнатуға тырысты. Бұл үрдісте Ясауи дәстүрінен тараған бауырмалдық, әділеттілік пен кішіпейілділік қағидалары негізгі бағдар болды. Анадолыдағы сопылық қозғалыстардың мәдени ықпалы да ерекше. Мәулевийа орденінің музыкасы мен биі, Юнус Әмренің халықтық поэзиясы, Бекташилік тариқаттың қоғамдық институттарға енуі – барлығы да Ясауи мектебінен бастау алған рухани дәстүрдің жалғасы. Бұл ықпал тек діни-мистикалық шеңберде шектелмей, түркі халықтарының әдебиеті мен өнерін, архитектурасы мен қоғамдық салт-дәстүрін қалыптастырды. Көшпелі-түркілік мәдениеттен бастау алған «асар», «имарет», «жылу жинау» сияқты қайырымдылық дәстүрлері Анадолыдағы сопылық ордендер арқылы жаңаша мәнге ие болды.

Философиялық тұрғыдан алғанда, Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойының үндестігі адамның қоғамдағы орнына ерекше назар аударды. Ясауи мектебінде жеке адамның рухани жетілуі тек қана жеке басының құтқарылуы үшін емес, қоғамға қызмет ету, әділеттілік пен қайырымдылықты орнықтыру үшін қажет деп түсіндірілді. Бұл идеялар кейін Анадолы сопылық ойында да негізгі мазмұнға айналды. Сопылардың түсінігінде «кемел адам» – қоғамға пайдасын тигізетін, әділдікке ұмтылатын, махаббат пен ізгілікті тарататын тұлға.

Заманауи философиялық тұрғыдан қарағанда да, бұл ілімдер құндылығын жоғалтпайды. XXI ғасырда жаһандану, мәдени қақтығыстар, рухани құндылықтардың әлсіреуі жағдайында Ясауи мен Анадолы сопылық ойының идеялары – төзімділік, сүйіспеншілік, кішіпейілділік, халыққа қызмет ету – жалпыадамзаттық мәнге ие болып отыр. Сопылық дүниетаным қазіргі заман үшін дінаралық және өркениетаралық диалог құрудың құнды негізін ұсынады.

Қорытынды

Қожа Ахмет Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойының философиялық үндестігі түркі-ислам өркениетінің рухани сабақтастығын айқын көрсететін маңызды құбылыс болып табылады. Екі дәстүр де адамның рухани жетілуін, жүрек тазалығы мен нәпсіні жеңуді кемелдіктің басты шарты деп түсіндіреді. Ясауи үшін де, Анадолы сопылары үшін де сопылық – тек діни тәжірибе ғана емес, ол қоғамды әділеттілікке, қайырымдылыққа, бауырмалдыққа жетелейтін тұтас өмірлік философия болды.

Бұл үндестіктің мәні сопылық антропология мен этикада ерекше байқалады. Ясауи іліміндегі «көңіл айнасының тазаруы», адамның өз-өзін танып, Аллаға жақындауы, ал Румидің махаббат философиясы мен Юнус Әмренің «махаббат діні» туралы тұжырымдары бір рухани арнаның түрлі қырларын құрайды. Ал Бекташилік дәстүр халыққа қызмет етуді, әлеуметтік теңдік пен әділеттілікті сопылықтың негізгі мазмұнына айналдырды. Демек, Ясауи ілімі Анадолы кеңістігінде жаңа мәдени ортаға бейімделіп, сопылықтың гуманистік мазмұнын күшейтті.

Сондай-ақ бұл ықпал тек рухани салада ғана емес, әлеуметтік-мәдени өмірде де айқын көрініс тапты. Анадолы жерінде құрылған теккелер мен имареттер қоғамға қызмет етудің үлгісін көрсетті, ал сопылық поэзия мен музыка халықтың рухани өмірін байытты. Осылайша, сопылық ілім эстетикалық, этикалық және практикалық деңгейлердің бірлігін қамтыған жан-жақты феномен ретінде қалыптасты.

Қазіргі заманда да Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойы өзектілігін жоғалтқан жоқ. Әлеуметтік өзгерістер мен рухани құндылықтардың әлсіреуі жағдайында бұл дәстүрлер адамды кішіпейілділікке, сүйіспеншілікке, әділет пен ізгілікке шақырады. Олар ұлттық болмысты сақтай отырып, жалпыадамзаттық құндылықтарды насихаттайды.

Қорытындылай айтқанда, Ясауи ілімі мен Анадолы сопылық ойының үндестігі – тек тарихи сабақтастық емес, бүгінгі қоғам үшін де маңызды рухани бағдар. Бұл дәстүрлер адам мен қоғамның үйлесімді дамуына жол ашып, түркілік дүниетанымның гуманистік әлеуетін айқын көрсетеді. Сондықтан бұл мұраны тек өткеннің жәдігері ретінде емес, қазіргі заманның да рухани қажеттіліктеріне жауап беретін өміршең ілім ретінде бағалау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дербісәлі Ә. Қожа Ахмет Ясауи және түркі сопылығы. – Алматы: Ғылым, 2001.

2. Ясауи Қ.А. Диуани Хикмет. – Алматы: Жазушы, 1993.
3. Әбсаттаров Р. Сопылық философия және қазақ руханияты. – Астана: Елорда, 2012.
4. Ocak, A.Y. Bektaşılık: Tarih ve İnanç Esasları. – İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
5. Yunus Emre. Selected Poems. – Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007.
6. Rumi, J. Mathnawī. – London: Oxford University Press, 1995.
7. Karamustafa, A. Sufism: The Formative Period. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.
8. Trimmingham, J. The Sufi Orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
9. Köprülü, M.F. Early Mystics in Turkish Literature (tr. G. Leiser). – London: RoutledgeCurzon, 2006.
10. Melikoff, I. Hadji Bektash: Un Mythe et ses avatars. – Leiden: Brill, 1998.
11. DeWeese, D. Islamization and Native Religion in the Golden Horde. – University Park: Penn State University Press, 1996.
12. Knysh, A. Sufism: A New History of Islamic Mysticism. – Princeton: Princeton University Press, 2017.

УДК 37(476)(043)

ДИНАМИКА И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИССЕРТАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ (1967 – 2020 гг.)

Шеститко И.В., «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка»,
декан факультета эстетического образования

Аннотация. В статье рассматриваются диссертации, отражающие историко-педагогические исследования в области образования на территории Беларуси в XVIII – XX вв. Рассмотрено 14 работ, отражающих три этапа: дореволюционный, советский до 1941 г. и позднесоветский период до 1999 г. Диссертации ранних этапов раскрывают истоки школьного дела, вопросам нравственного и трудового воспитания, формирования педагогического образования. В исследованиях второй половины XX века отражено внимание к системным функциям образования, дошкольной подготовке и внеурочной деятельности. К концу столетия отмечается переход от описательного анализа к проблемно-аналитическому подходу, акценту на личности учителя и сравнительно-педагогическим исследованиям. Эволюция диссертаций отражает движение от идеологизированных схем к гуманистическому и культурологическому осмыслению педагогического наследия.

Ключевые слова: педагогические науки, диссертация, Белорусский государственный педагогический университет, научные школы, методика преподавания, математическое образование, историко-педагогические исследования.

Историко-педагогические диссертационные исследования, выполненные в Республике Беларусь, охватывают достаточно широкий временной диапазон — от XVIII века до конца XX века. В процессе рассмотрения было рассмотрено 14 диссертаций, условно распределённых на диссертации, раскрывающие особенности развития образования в дореволюционный период (до 1917 года), в советский период до начала Великой Отечественной войны (1917–1941 гг.) и в позднесоветский период до 1999 года.

Представим диссертации, раскрывающие особенности дореволюционного периода:

- 1) Лаврович А. П. (1998) Развитие теории и практики школьного дела в Беларуси в эпоху Просвещения (1772–1832 гг.);
- 2) Лухверчик В. Н. (1997) Становление и развитие среднего педагогического образования в дореволюционной Белоруссии (вторая половина XIX – начало XX века);
- 3) Мятельский М. С. (1983) Школа и педагогическая мысль в Белоруссии с 1895 года до Великой Октябрьской социалистической революции.

Пять диссертаций описывают проблемы советского периода (1917–1941 гг.):

- 1) Буганова Н. Ф. (1982) Становление и развитие гуманистических основ воспитания в советской школе (1917–1941 гг.);
- 2) Иванов С. Н. (1991) Индивидуализация трудового обучения в общеобразовательной советской школе (1917–1931 гг.);
- 3) Крот М. С. (1983) Нравственное воспитание учащихся общеобразовательной школы Советской Белоруссии в процессе обучения (1919–1930);
- 4) Рублевская Е. А. (1994) Проблема воспитания трудовой активности у детей дошкольного возраста в истории советской педагогики (1917–1941 гг.);
- 5) Рыжикова И. И. (1999) Проблема формирования творческих способностей учителя в истории высшего педагогического образования в 1918–1941 гг. (регион современной РФ и Беларуси) [1, 2].

Диссертационные работы первых двух групп, их восемь, характеризуются вниманием к истокам белорусской педагогической традиции, формированию нормативно-организационных основ советского образования, вопросам нравственного и трудового воспитания, а также развитию учительского состава. Видно, что